

In: Van Dale Basiswoordenboek Nederlandse Gebarentaal.

Eds. Trude Schermer en Corline Koolhof. 2009. Van Dale/Utrecht.

Enkele basiskenmerken van de grammatica van de Nederlandse Gebarentaal (ngt)

Corline Koolhof, Trude Schermer

Inleiding

Onderzoek naar de Nederlandse Gebarentaal heeft aangetoond dat de Nederlandse Gebarentaal een zelfstandige taal is en niet is afgeleid van het Nederlands. Op gebaarniveau is er invloed te zien van het Nederlands, maar de grammatica is heel anders dan die van het Nederlands. Zo is de woordvolgorde anders, is er geen systeem van lidwoorden, zijn er geen kop- en werkwoorden en wordt tijd niet uitgedrukt door een werkwoordsvervoeging.

Eigenlijk lijkt de grammatica van de Nederlandse Gebarentaal meer op die van een gesproken taal als het Mandarijn-Chinees of Turks dan op die van het Nederlands. Gebarentalen zijn talen in een manueel-visuele modaliteit. Daarom zijn twee principes in alle gebarentalen heel belangrijk. Het eerste is het principe van simultaneïteit en het tweede het gebruikmaken van de ruimte voor het lichaam.

Met simultaneïteit binnen een gebarentaal wordt bedoeld dat talige informatie tegelijkertijd via de handen en via andere delen van het lichaam overgebracht kan worden. Zo kan een gebaar met de handen wij vakantie gaan-naar maken en tegelijkertijd met het hoofd 'nee' - schudden. De talige informatie kan dan vertaald worden met 'Wij gaan niet op vakantie'. Het maken van een gebaar duurt langer dan het uitspreken van een woord. Door informatie simultaan over te dragen, duurt een hele zin in een gebarentaal echter ongeveer even lang als een zin met dezelfde betekenis en inhoud in een gesproken taal. Het is dus niet zo dat men informatie in gesproken talen sneller kan overdragen dan in gebarentalen.

Het tweede principe dat een belangrijke rol speelt in gebarentalen, is ruimtegebruik. Gebaren worden gemaakt in de ruimte voor het bovenlichaam en rond het hoofd.

De gebarenruimte wordt ook gebruikt voor grammaticale doeleinden. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk gemaakt wat het subject en wat het object van de zin is. De gebarenruimte wordt ook gebruikt om de positie van mensen, dieren en voorwerpen ten opzichte van elkaar duidelijk te maken door de gebaren in de ruimte te plaatsen. Het plaatsen van gebaren in de ruimte wordt localisatie genoemd. De manier waarop de ruimte een rol speelt binnen de grammatica van verschillende gebarentalen, is zeer complex. We komen hier later op terug.

We beschrijven in dit hoofdstuk een aantal kenmerken van de grammatica van ngt die te maken hebben met het lexicon van ngt en die voor de gebruiker van dit woordenboek relevant zijn. We zullen ingaan op de relatie tussen vorm en gebaar: iconische en arbitraire gebaren, de vijf basiselementen van een gebaar, non-manuele modificeerders, tweehandige gebaren, naamwoorden en werkwoorden, samenstellingen, meervoud, ruimtegebruik (persoonlijk voornaamwoorden, localisatie, tijd en werkwoorden), classifiërs, de gebarenvolgorde en verschillende soorten zinnen. Aan het einde van het hoofdstuk bespreken we het type lexicon in gebarentalen en gaan we in op het verschil tussen Nederlandse Gebarentaal en Nederlands met ondersteunende Gebaren. Ten slotte bespreken we kort het Nederlandse Handalfabet.

Iconiciteit: de relatie tussen vorm en gebaar

De relatie tussen woord en betekenis is over het algemeen willekeurig of arbitrair. Een gevolg van het feit dat gebarentalen visuele talen zijn, is dat er vaker een relatie tussen vorm en betekenis voorkomt dan in gesproken talen. Er is dan sprake van een iconisch gebaar. Voorbeelden van iconische gebaren zijn drinken, eten en poes. Gebaren zijn echter niet altijd iconisch. Voorbeelden van arbitraire gebaren zijn les-geven, makkelijk, gebruiken en president. Gebaren verschillen in de mate waarin ze iconisch zijn. Gebaren zijn niet óf iconisch óf arbitrair. Er is een glijdende schaal van zeer iconisch tot zeer arbitrair. Gebarentaalleerders kunnen voordeel hebben van de iconische elementen bij het leren en onthouden van een gebaar. Als zij weten wat een gebaar betekent, dan onthouden ze iconische gebaren makkelijker. Sommige gebaren zijn van oorsprong iconisch, maar verliezen dat element in de loop der jaren. Het gebaar donker bijvoorbeeld is oorspronkelijk een Gronings gebaar dat gemaakt werd tegen het voorhoofd aan, met een hoekhand verwijzend naar 'turen'. Langzamerhand is de plaats van dit gebaar veranderd naar vóór het hoofd, de handvorm is veranderd in een Y-hand en er is een beweging aan toegevoegd. Het oorspronkelijk iconische gebaar is een arbitrair gebaar geworden. Een ander voorbeeld is het gebaar klok. Vroeger werd dit gebaar rechts op de buik gemaakt. De beweging van het gebaar was alsof je een klokje uit het vestzakje haalde. In de loop der tijd is de plaats van het gebaar omhoog gegaan en is de beweging veranderd, zodat er voor de huidige generatie taalgebruikers nauwelijks meer een relatie te zien is tussen vorm en betekenis.

De opbouw van een gebaar

De basiselementen waaruit gebaren zijn opgebouwd, zijn onder te verdelen in vijf groepen: • de plaats waar het gebaar gemaakt wordt;

- de handvorm waarmee het gebaar gemaakt wordt;
- de oriëntatie van de hand (palm- en vingerrichting);
- de beweging;
- het non-manuele deel, het deel dat niet door de handen uitgevoerd wordt.

Elke gebarentaal kent deze basiselementen, maar de talen verschillen in de manier waarop die elementen met elkaar gecombineerd worden tot gebaren.

• Plaats

Binnen de gebarenruimte kunnen gebaren op verschillende plaatsen worden gemaakt. De meest voorkomende plaats is voor het lichaam, in de zogenaamde neutrale ruimte. Gebaren kunnen echter ook bij het hoofd, op het gezicht, op schouderhoogte, op het lichaam of op heuphoogte worden gemaakt. Gebaren die achter het lichaam worden gemaakt, zijn een uitzondering.

• Handvorm

Elke gebarentaal kent zijn eigen set van specifieke handvormen. In de Nederlandse Gebarentaal komen ongeveer zeventig verschillende handvormen voor, maar deze zijn niet allemaal betekenisonderscheidend. Een overzicht van de handvormen is te vinden op pagina 8 en 9.

• Oriëntatie

Naast de plaats waar een gebaar gemaakt wordt en de handvorm, is ook de oriëntatie van hand, palm en vingers van belang voor een gebaar. Bij oriëntatie gaat het om de richting van de palm en de richting van de vingers. Ze kunnen bijvoorbeeld naar voren wijzen, naar het lichaam toe, naar links, naar rechts, omhoog, omlaag, schuin naar voren en omlaag, enzovoorts.

- Beweging Er zijn 2 typen beweging die we hieronder zullen bespreken: verplaatsing van de hand(en) in de ruimte

De handen kunnen zich in verschillende richtingen verplaatsen. Een hand kan bijvoorbeeld naar links of rechts bewegen (schrijven, vergadering), van het lichaam af of naar het lichaam toe (straat, voorminuten voor), naar boven of beneden (kind, beoordelen).

De handen kunnen zich door middel van verschillende bewegingen verplaatsen. Naast rechte en schuine bewegingen, zijn er ook cirkelbewegingen (trein), zigzagbewegingen (onweer) en boogbewegingen (volgende).

bewegingen van de vingers en van de pols

Er zijn klopbewegingen uit de pols (na), knokkels van de vingers (schilderen fijn) en vinger-gewrichten (schieten). De hand kan zich openen (lente) of sluiten (zus). Een veelvoorkomende beweging is een draaiing vanuit de onderarm (moeilijk). Andere bewegingen zijn wiebelende vingers (verschillende) en wrijf-beweging tussen duim en vinger(s) (kruiden, nieuw).

De beweging kan ook uit een combinatie van bovengenoemde twee typen beweging bestaan. Bij het gebaar vlinder bijvoorbeeld is er een herhaalde klopbeweging vanuit de knokkels terwijl de handen omhoog gaan.

Andere belangrijke aspecten van de beweging zijn:

- het aantal bewegingen: bewegingen kunnen eenmaal gemaakt worden (opluchting) of herhaald worden (veel).
- het wel of niet contact maken met het lichaam, bijvoorbeeld met de schouder (generaal), met het bovenlichaam (bang), met het hoofd (bewust) of met de andere hand (boter). Contact kan plaatsvinden op verschillende momenten in de beweging en kan eenmaal gemaakt worden of worden herhaald.
- de manier waarop de beweging wordt uitgevoerd. Dit kan zijn snel, langzaam, krachtig of gespannen, kort, groot of klein. Deze informatie is niet altijd goed weer te geven in de illustraties van gebaren.

Op pagina 7 staat een overzicht van alle gebruikte pijlen en symbolen die een beweging aangeven in de illustraties van gebaren.

• Non-manuele deel

Alles wat een onderdeel van een gebaar vormt, maar niet door de handen wordt uitgevoerd, wordt het non-manuele deel genoemd. Dit kan bestaan uit mimiek, lichaamshouding en hoofdbeweging, een orale component of een gesprekken component.

Onder mimiek verstaan we de natuurlijke, algemeen menselijke gezichtsuitdrukkingen. Mimiek kan een verplicht onderdeel van een gebaar zijn, zoals te zien is in de gebaren kwaad, teleurgesteld, angstig en vrolijk. Bij het gebaar angstig gaan ook de schouders nog iets naar voren.

Hoofdbeweging

Een gebaar kan een verplichte hoofdbeweging hebben, zoals het 'nee'-schudden in de gebaren niemand, nergens, nog-niet, nooit. Gebaren voor tegenstellingen die in het Nederlands beginnen met 'on', zoals ontevreden, onbewust, ongezond en onbetrouwbaar, worden ook met de hoofdbeweging 'nee schudden' gemaakt. Maar dit kan niet altijd, want onafhankelijk, beleefd, ongeduldig en onmogelijk zijn geheel andere gebaren dan afhankelijk, beleefd, geduldig en mogelijk en zijn dan ook in het woordenboek apart opgenomen.

Gesproken component

Het Nederlands heeft invloed uitgeoefend op het lexicon van ngt. Mond- of lipbewegingen die verwant zijn aan het gesproken Nederlands, hebben een functie binnen ngt. Wij gebruiken hiervoor de term gesproken component. Wanneer een dove persoon in Nederland ngt gebruikt, lijkt het alsof hij ook 'praat' terwijl hij gebaren maakt. Meestal gebruiken dove mensen hun stem niet als zij met elkaar gebaren. Het uitspreken van een woord moet dan ook niet al te lettelijk worden opgevat. Er zijn verschillende soorten gesproken componenten. De belangrijkste op het niveau van het lexicon is de gesproken component die een onderdeel vormt van het gebaar en samen met het manuele deel de betekenis van het gebaar vormt. Een voorbeeld hiervan is het gebaar gebied, waarbij de gesproken component 'gebied' onderdeel is van het gebaar. De gesproken component in dit gebaar is het enige verschil met de gebaren situatie en omgeving. Andere voorbeelden van gesproken componenten zijn 'boter' in het gebaar boter, 'jaar' in het gebaar jaar.

Orale component

De meeste gebaren hebben een mondbeweging. Wanneer deze geen relatie heeft met een Nederlands woord, wordt dit de orale component genoemd. Orale componenten hebben op zichzelf geen betekenis, maar kunnen een verplicht onderdeel van het gebaar vormen. Wanneer een gebaar wordt weergegeven in een filmpje, is de vorm van de orale component duidelijk zichtbaar. In een tekening echter is een orale component moeilijk weer te geven.

Een overzicht van de foto's van de orale componenten die in het woordenboek voorkomen is te vinden op pagina 10 en 11.

Bij de beschrijving van de orale componenten in dit woordenboek is gebruik gemaakt van het transcriptiesysteem dat ontwikkeld is door de Universiteit van Nijmegen in het kader van het echo-project. De orale componenten zijn beschreven aan de hand van een aantal onderdelen:

- lipopening (open, dicht);
- stand van de lippen (rond, naar voren, gestrekt, gestrekt-omhoog, gestrekt-omlaag, bilabiaal);
- luchtstroom (lucht in, lucht uit);
- vorm van de tong (slap, tongpunt);
- tanden (tanden op onderlip, tanden op bovenlip);
- kaak omlaag. Zie afbeelding 1.

De orale component: open, gestrekt, lucht in

Om een aantal orale componenten in dit woordenboek nog nauwkeuriger te kunnen beschrijven, hebben we deze lijst aangevuld met de volgende onderdelen:

- tong tegen de boventanden (ll);
- wangen inzuigen (wangen in);
- wangen bollen, maar de lucht niet uitblazen (bolle wang(en));
- wangen bollen en uitblazen (bolle wang(en), lucht uit).

De namen van een aantal orale componenten die al in cursussen gebruikt worden, zijn in dit woordenboek gehandhaafd. Dit zijn:

- shh = open, naar voren, luchtstroom langs een gespannen tong;
- mmm = dicht, lippen op elkaar drukken;
- pff = dicht, naar voren, lucht uit;
- ff = tanden tegen de onderlip drukken, lucht uit.

Samengestelde orale componenten hebben een aparte naam gekregen:

- lem • prr
= tong tegen de boventanden, lippen op elkaar drukken;
= dicht, naar voren, lucht uit, lippen trillen.
- pm
- bam
- boem
- pies
- pl
= lippen op elkaar, daarna een luchtplofje en de lippen weer op elkaar;
= lippen op elkaar, daarna de mond open en lippen weer op elkaar;
= dicht en naar voren, bollende wangen, luchtplofje en lippen weer op elkaar;
= dicht en naar voren, dan open gestrekt en lucht uit;
= lippen op elkaar, luchtplofje en de tong weer tegen de boventanden;

Sommige orale componenten lijken op een Nederlands woord, maar hebben in feite niets te maken met de betekenis van het gebaar. Voor- beelden daarvan zijn ‘van’ bij het gebaar begrij- pen/snappen en ‘poeh’ bij de gebaren van-jou, van-haar/hem en van-mij.

Tot slot is er nog een aantal mondbewegingen die gerelateerd zijn aan het mondbeeld van het geluid dat een bepaalde handeling maakt. Zo heeft het gebaar smakken de orale component ‘tong herhaald tegen het gehemelte duwen’ en verdrinken heeft de orale component ‘blublu- blu’.

Non-manuele modificeerders

Sommige van de hierboven beschreven compo- nenten hebben wél een bepaalde betekenis en worden non-manuele modificeerders genoemd. Dit zijn bijvoeglijk naamwoorden of bijwoor- den die niet door een apart gebaar worden weer- gegeven maar non-manueel. De tongpunt bij- voorbeeld heeft de betekenis van ‘klein’, ‘smal’ of ‘dun’, en de bolle wangen hebben de beteke- nis van ‘groot’, ‘breed’ of ‘dik’. Deze non-manue- le modificeerders kunnen met contourgebaren worden gecombineerd. Zo kan het contourge- baar Q-hand zowel voorkomen met bolle wan- gen als met de tongpunt zoals te zien is in afbeelding 2.

Afbeelding 2

Q-hand in: kleine walnoot en grote spin

Een ander voorbeeld is het mondbeeld ‘bam’ (lippen op elkaar, daarna de mond open en lip- pen weer op elkaar), dat de betekenis ‘enorm’, ‘erg’ of ‘heel’ heeft. Wanneer de gebaren rijk of verschil met dit mondbeeld worden gecombi- neerd, verandert de betekenis in respectievelijk ‘stinkend rijk’ en ‘enorm verschil’.

Een non-manuele modificeerder kan ook worden gecombineerd met een werkwoord. Bijvoorbeeld het gebaar rijden met bolle wan- gen betekent ‘ver rijden’.

Mimiek kan ook worden gebruikt als non- manuele modificeerder, namelijk om intensiteit aan te geven. Bijvoorbeeld bij het gebaar blij kan mimiek gebruikt worden om aan te geven hoe blij iemand is. Bij gebaren als bal, huis en gebouw kan de grootte van het gebaar informa- tie geven over de werkelijke grootte van de bal, het huis of het gebouw. Informatie over de manier waarop iets gedaan wordt of gebeurt, wordt met name toegevoegd aan werkwoords- gebaren. Ook om aan te geven of iemand ‘snel loopt’ of ‘langzaam loopt’ kan de beweging in het gebaar lopen veranderd worden. De geba- ren langzaam of snel hoeven dan niet te wor- den gebruikt.

Tweehandige gebaren

Een groot deel van de gebaren in ngt wordt met twee handen gemaakt. Tweehandige geba- ren kunnen worden onderverdeeld in drie groe- pen: gebaren waarin beide handen bewegen (a), gebaren waarin de handen verschillende hand- vormen hebben (b) en een restgroep (c).

We zullen dit kort toelichten.

a Gebaren waarin beide handen bewegen

Gebaren waarin beide handen bewegen, vol- doen aan de zogenaamde symmetrievoorwaar- de die het volgende inhoudt: als beide handen onafhankelijk van elkaar bewegen, dan moeten beide handen dezelfde (of symmetrische) plaats, handvorm, oriëntatie en beweging hebben.

Voorbeelden hiervan zijn de gebaren zitten, fietsen en wachten.

b Gebaren waarin de handen verschillende handvormen hebben

Bij tweehandige gebaren met verschillende handvormen beweegt slechts één hand. Deze hand wordt de actieve hand genoemd. Dit is meestal de rechterhand voor mensen die rechts- handig zijn. De hand die niet beweegt, is de pas- sieve hand. Voorbeelden zijn de gebaren fout, betalen en vertalen.

Ook voor deze groep gebaren geldt dat niet alle combinaties van basiselementen mogelijk zijn.

Combinaties die wel mogelijk zijn, worden beregeld in de dominantievoorwaarde die als volgt luidt: als twee handen een verschillende handvorm hebben, dan moet één hand passief zijn en de passieve hand is een van de volgende handvormen: B, B1, B-nul, S, 5, C, C1, O, 1 en Q5- hand.

c Overige gebaren

Er is een kleine groep tweehandige gebaren waarbij één hand beweegt en de handvormen hetzelfde zijn. Deze gebaren vallen buiten de eerste en tweede groep. Voorbeelden hiervan zijn de gebaren werken, repareren en merk.

Naamwoorden en werkwoorden

Net als in gesproken talen komen in gebarentalen verschillende woordsoorten voor: naam- woorden verwijzen naar concrete of abstracte entiteiten, werkwoorden verwijzen naar proces- sen, toestanden of handelingen. Bijvoeglijke naamwoorden zeggen iets over naamwoorden en bijwoorden zeggen iets over werkwoorden. In ngt komen deze woordsoorten ook voor. Bijvoeglijke naamwoorden kunnen ook in de vorm van een orale component voorkomen zoals beschreven is bij non-manuele modificeerders.

Een systematisch verschil tussen naamwoorden en werkwoorden is, in tegenstelling tot andere gebarentalen, in ngt niet zo duidelijk aanwezig. Mogelijk komt dit doordat in ngt gebruik wordt gemaakt van de gesproken component om gebaren van elkaar te onderscheiden. Soms is het verschil wel duidelijk: het verschil tussen zitten en stoel is een beweging vanuit de elleboog. Tussen fietsen en fiets is het verschil dat fiets een kortere beweging heeft. Tussen het naamwoord en werkwoord kritiek en kritiek-geven is geen verschil, maar tussen kri tiek/kritiek-geven en kritisch wel: het ver- schil is de plaats waar het gebaar gemaakt wordt.

Daar waar er geen duidelijk verschil is tussen naamwoord en werkwoord is dat in het woordenboek te zien doordat naamwoord en werkwoord in de glos zijn opgenomen. Voor- beelden hiervan zijn aanbieden/aanbieding, aankomen/aankomst, geboorte/geboren en kritiek/kritiek-geven.

Sommige combinaties van naamwoorden en werkwoorden komen niet in één zin voor: wind en waaïen, benzine en tanken, jas en aantrekken, zelf en smeren. Dit heeft te maken met het feit dat de vorm van het naam woord in het werkwoord terug te zien is in het manuele deel van het gebaar. Net als in het Nederlands zijn er in ngt modale werkwoorden. We bespreken hier willen, kunnen en moeten (zie afbeeldingen 3, 4 en 5). Modale werkwoorden zijn werkwoorden die verschillende betekenissen hebben, zoals:

het weergeven van de houding en mening van de spreker over wat hij zegt;

- Zij moet mij wegbrengen.
- Zij mag mij wegbrengen.
- Ik wil dat zij mij wegbrengt.

de mate waarin de gebaarder denkt dat wat hij zegt waar is.

- Hij moet nu wel in Amsterdam zijn. (zeer waarschijnlijk)

- Hij kan nu wel in Amsterdam zijn. (mogelijk)

De betekenis en het gebruik van modale werk- woorden in het Nederlands en in ngt komen niet geheel overeen.

Het gebaar willen wordt in ngt ook gebruikt in de betekenis van verlangen, begeren of wensen, bijvoorbeeld 'Ik wil mijn rijbewijs halen'. Maar vaak wordt hier het gebaar wil- len: graag-willen gebruikt. Willen wordt niet zoals in het Nederlands gebruikt in de bete- kenis van bereid zijn: 'Ik wil je graag helpen' of 'Wil je dat even geven?'. In het laatste voorbeeld wordt het gebaar alsjeblieft verzoek gebruikt.

Afbeelding 3

Het werkwoord willen

Het modale werkwoord kunnen wordt zowel in het Nederlands als in ngt gebruikt voor:

- Vermogen tot (in staat zijn tot), bijvoorbeeld 'Er overheen kunnen springen';
- Mogelijk zijn, bijvoorbeeld 'Iemand kunnen wegbrengen';
- Het is mogelijk waar, bijvoorbeeld 'De bom kan elk moment ontploffen.'

De betekenis van het gebaar kunnen is echter sterker dan het Nederlandse woord 'kunnen'. Bij een zwakkere betekenis is het in ngt niet nodig een modaal werkwoord te gebruiken. Dit wordt weergegeven in de mimiek, bijvoorbeeld in 'Mijn vader kan lekker koken.'

enkele basissenmerken van de nederlandse gebarentaal
Afbeelding 4

Het werkwoord kunnen

Het modale werkwoord moeten wordt in het Nederlands gebruikt voor een verplichting. In ngt kan moeten niet worden gebruikt voor een lichte verplichting, zoals 'We moeten even overleggen wat we gaan doen.' Alleen bij nadruk van een zware verplichting wordt het gebaar moeten gebruikt: 'Je moet je hoe dan ook inenten voor je vertrekt.'

moeten wordt ook gebruikt in de betekenis van 'zeker weten dat het waar is', bijvoorbeeld in: 'Zij moeten dat al eerder geweten hebben.' De gesproken component bij het gebaar is dan 'moet wel'.
Afbeelding 5

Het werkwoord moeten

Samenstellingen

Zoals samenstellingen in het Nederlands bestaan uit twee of meer woorden, zo bestaan samenstellingen in ngt uit twee of meer gebaren, bijvoorbeeld: gebarentaal (gebaren^taal), gemeentehuis (gemeente^huis) en ijsbeer (koud^beer).

Een samenstelling in ngt is niet altijd ook een samenstelling in het Nederlands. Bijvoorbeeld: bestek (mes^vork), hechten (snee^naaien) en ouders (vader^moeder).

Omgekeerd is een samenstelling in het Nederlands niet altijd een samenstelling in ngt. De gebaren voor 'flauwvallen', 'huiswerk', 'hoofdpijn' en 'handvorm' zijn enkelvoudige gebaren.

Samenstellingen als bestek en ouders zijn nevensgeschikte samenstellingen. Dat betekent dat de gebaren in de samenstelling gelijkwaardig zijn. De gebaren worden achter elkaar gemaakt.

Samengestelde gebaren kunnen ook tegelijkertijd gemaakt worden, zoals bij week- end (zaterdag^zondag), waarbij de dominante hand zaterdag gebaart en de andere hand zondag.

Samenstellingen kunnen ook ondergeschikt zijn. Bij buurvrouw en goedemorgen bijvoorbeeld zegt het eerste gebaar iets over het tweede gebaar. Het kan ook andersom: bij paspoort zegt het tweede gebaar (stempel) iets over het eerste gebaar (boek).

Het tweede deel van een samenstelling kan ook een contourgebaar zijn zoals in kachel, kast, fonds, formulier en zwembad.

Gebaren voor beroepen en functies zijn vaak samenstellingen met als tweede deel het gebaar persoon, zoals in chauffeur: rijden^persoon. Het gebaar persoon kan ook vervangen worden door een wijsgebaar (index).

De samenstelling chauffeur kan er als volgt uitzien (zie afbeelding 6).

Afbeelding 6

Twee mogelijkheden voor het gebaar chauffeur

Gebaren in samenstellingen kunnen kleine veranderingen ondergaan om de samenstelling vloeiend en snel te maken. Zo is sinterklaas een samenstelling van baard en staf. De oriëntatie van het gebaar lange-baard, normaal gesproken naar boven, is naar het lichaam toe, zoals bij staf. De handvorm verandert in de beweging naar beneden al in een A-hand, zoals bij staf.

De plaats en snelheid en manier van beweging kunnen in samenstellingen dus iets anders zijn dan in de citeervorm. Het is niet altijd goed mogelijk om dit in de gebarenillustraties weer te geven.

Sommige gebaren hebben in samenstellingen een andere vorm dan in hun citeervorm. Zo is het gebaar boom anders dan boom in appel-boom en het gebaar kamer anders dan in samenstellingen als badkamer.

Een andere vorm van gebaarvorming is incorporatie van getal. Dit houdt in dat bij sommige gebaren de handvorm kan veranderen om het aantal aan te geven. Het aantal uitgestoken vingers geeft dan het juiste aantal aan. Voorbeelden hiervan zijn een-uur, twee-uur, drie-uur, twee-week, drie-week.

Meervoud

Alle talen hebben manieren om aan te geven of er één of meer personen, dieren of dingen zijn. In het Nederlands gebeurt dat door achter een woord '-s' of '-en' te plakken: stoel-stoelen, vogel-vogels. Het

Nederlands heeft regels die bepalen wanneer het een 's' of 'en' moet zijn, maar iedereen die deze taal als kind geleerd heeft, doet het goed zonder erbij te hoeven nadenken. Ook aan het werkwoord kun je zien of iets enkelvoud of meervoud is. Binnen één taal zijn er dus verschillende manieren om meervoud aan te geven. Ook in ngt is dat zo. Meestal wordt een telwoordgebaar gebruikt om een meervoud aan te geven. De vorm van het gebaar blijft dan ongewijzigd. Bijvoorbeeld veel snoepje of drie pen. Een andere manier is de beweging van het gebaar herhalen (reduplicatie). Dit kan niet bij alle gebaren worden gedaan, en het gebeurt bij verschillende gebaren op een andere manier. Bij het gebaar kinderen wordt bijvoorbeeld de beweging steeds op een iets andere plaats herhaald (zie afbeelding 7), bij het gebaar dagen op precies dezelfde plaats.

Afbeelding 7 De gebaren kind en kinderen

Als zelfstandige naamwoorden herhaald worden om meervoud aan te geven, dan wordt de beweging meestal een of twee keer herhaald. Bij gebaren die op of bij het lichaam gemaakt worden, is die herhaling op dezelfde plaats. Bij gebaren in de neutrale ruimte wordt de herhaling meestal steeds op een iets andere locatie gemaakt naast elkaar. Hierbij speelt de visuele weergave in de werkelijkheid een belangrijke rol. Alinea's en zinnen bijvoorbeeld staan in de werkelijkheid onder elkaar. De herhaling van deze gebaren gebeurt dan ook steeds een beetje lager. Gebaren kunnen ook heel bewust een aantal keren herhaald worden om het precieze aantal aan te geven. Dit wordt dan gedaan om nadruk te geven.

Ruimtegebruik

Een belangrijk kenmerk van gebarentalen is ruimtegebruik. Daarmee wordt bedoeld dat de gebaarder op verschillende manieren gebruik maakt van de ruimte voor het lichaam.

Deze ruimte bestaat uit de syntactische ruimte en de neutrale ruimte. Het verschil is dat de syntactische ruimte groter is dan de neutrale ruimte: de syntactische ruimte loopt door tot waar de gesprekspartner zich bevindt, terwijl de neutrale ruimte begrensd is.

Gebaren worden in de citeer- of woorden- boekvorm in de neutrale ruimte gemaakt, maar er zijn allerlei situaties waarbij de gebaren verder van het lichaam af gemaakt kunnen worden, zoals bij localisatie en de vervoeging van werkwoorden het geval is.

Voorbeelden van morfologische en syntactische kenmerken van gebarentalen waarin ruimtegebruik een rol speelt zijn:

- persoonlijke voornaamwoorden;
- localisatie;
- tijd;
- vervoeging van werkwoorden.

Persoonlijke voornaamwoorden

In ngt is geen onderscheid tussen vrouwelijke, mannelijke en onzijdige vormen van persoonlijke voornaamwoorden. Er is ook geen verschil in vorm, of het nu gaat om een subject of object (hij/zij, hem/haar). Het gebaar is altijd een index-gebaar.

In ngt hebben bepaalde plaatsen in de ruimte een vaste functie in het systeem van persoonlijke voornaamwoorden. Een persoonlijk voornaamwoord in ngt bestaat uit een wijsgebaar (index) op een of meerdere van deze locaties waarbij er gekeken wordt naar de plaats in de ruimte (zie afbeelding 8).

Afbeelding 8

De posities van persoonlijke voornaamwoorden in de ruimte

De plaats op het lichaam van de gebaarder is locatie 1. Deze plaats staat voor de eerste persoon enkelvoud 'ik'. De plaats op het lichaam van de gesprekspartner is locatie 2 en staat voor 'jij'. De plaatsen schuin links en schuin rechts voor het lichaam zijn locatie 3a en 3b en staan voor de derde persoon enkelvoud 'hij/zij'.

ngt kent voor de meervoudsvormen meer vormen dan het Nederlands:

- ‘wij’ in de betekenis van ‘jij en ik’: wij twee; • ‘wij’ in de betekenis van ‘hij en ik’;
- ‘wij’ in de betekenis van ‘hij, hij en ik’;
- ‘wij’ in de betekenis van ‘hij, hij, jij en ik’: wij allemaal.

Ook voor ‘jullie’ en ‘zij’ bestaan verschillende vormen. Ook deze vormen bestaan uit het wij- zen naar locaties 1, 2 en 3 in verschillende combinaties.

Localisatie

Localisatie is het gebruiken van de ruimte om de relaties in zinnen aan te geven. De gebaarder plaatst referenten (personen, dieren, plaatsen, dingen enzovoorts) in de ruimte voor het lichaam, bijvoorbeeld bloemenwinkel index3a wijst naar een plek links voor je).

Als de gebaarder eenmaal een referent heeft gelocaliseerd, kan hij die locatie blijven gebruiken wanneer hij iets over die referent wil zeggen, bijvoorbeeld dat het een klein, leuk winkeltje is met altijd mooie bloemen, maar dat het binnenkort gaat sluiten.

bloemenwinkel index3a / leuk klein index3a / altijd bloemen mooi index3a

Wanneer in het verhaal nog een andere, concurrerende winkel opduikt, wordt deze ook geplaatst, maar nu op een andere locatie, bijvoorbeeld rechtsvoor (3b). De gebaarder kan dan door de punten 3a en 3b te gebruiken, aangeven over welke winkel iets wordt gezegd. Belangrijke regel bij het localiseren is dus dat het plaatsen in de ruimte en het terugverwijzen consequent worden gebruikt. Gebarentalen zijn visuele talen, en door middel van localisatie wordt hetgeen waarover verteld wordt, visueel gemaakt. Men kan als het ware de twee bloemenwinkels voor zich zien. Het plaatsen van referenten kan op verschillende manieren:

- gebruik van een index die wijst naar een bepaalde plek in de ruimte;
- locatief gebruik van een zelfstandig naamwoord; hiermee worden gebaren voor zelfstandige naamwoorden bedoeld die op verschillende plaatsen voor het lichaam gemaakt kunnen worden, bijvoorbeeld groep of flat. Deze gebaren kunnen dus direct in de ruimte geplaatst worden. In het woordenboek is dit aangegeven door de term ‘locatief’;
- gebruik van een classifier of contourgebaar, bijvoorbeeld met B-classifiers die verwijzen naar auto’s. Door de B-classifier in de ruimte te bewegen, kan bijvoorbeeld een botsing precies worden weergegeven.

De plaats van voorwerpen ten opzichte van elkaar wordt in het Nederlands aangeduid met behulp van voorzetsels. In ngt bestaan ook voorzetselgebaren, maar wordt de betekenis vooral uitgedrukt door de voorwerpen te localiseren. Bijvoorbeeld de zin ‘Wil je de twee schildertjes onder elkaar of naast elkaar hangen?’ wordt op de volgende manier gebaard:

schilderij hoe / (linkerhand) C-spreid-classifier links (rechterhand) C-spreid-classifier rechts of (linkerhand) C-spreid-classifier boven, (rechterhand) C-spreid-classifier onder

Het localiseren in de gebarenruimte doet de gebaarder altijd vanuit zijn eigen perspectief. Dit heeft bijvoorbeeld gevolgen voor de bewegingsrichting van de gebaren voor en achter. De beweging bij beide gebaren kan zowel naar voren als naar achteren zijn. Als het perspectief van de gebaarder bijvoorbeeld is dat hij achter in een zaal staat, dan is voorin het gebaar voor met de beweging naar voren. Maar als het perspectief is dat hij voor in de zaal staat, dan is voorin het gebaar voor met de beweging naar achteren.

De gesprekspartner moet zich altijd verplaatsen in het perspectief van de gebaarder.

Tijd

In de gebarentalen die tot nu toe onderzocht zijn, wordt informatie over tijd niet uitgedrukt door een werkwoordsverandering, zoals in het Nederlands ‘hij speelt – hij speelde – hij heeft gespeeld’.

In ngt wordt tijd meestal uitgedrukt door tijdgebaren, bijvoorbeeld gisteren, morgen, nu. Er is hierop één uitzondering en dat is het werkwoord gebeuren. De verleden tijd wordt uitgedrukt door de

beweging naar het lichaam toe te maken, de tegenwoordige tijd door de beweging van het lichaam af te maken.

De tijdgebaren komen meestal vooraan in de zin te staan, vóór het subject. Het gebaar altijd komt in ngt na het subject in bijvoorbeeld de zin: 'Ik ben altijd mijn leesbril kwijt'.

Ook bij het aangeven van tijd speelt ruimtegebruik een belangrijke rol. Dat is te zien in het gebruik van zogenaamde tijdlijnen. Het lichaam zelf en de ruimte voor en achter het lichaam staan voor respectievelijk heden, toe-komst en verleden in ngt.

Dwars door en voor het lichaam lopen vier tijdlijnen: de achter-voor-tijdlijn, de links- rechts-tijdlijn, de boven-beneden-tijdlijn en de beneden-boven-tijdlijn.

Op de achter-voor-tijdlijn ter hoogte van de schouder worden de gebaren later, toekomst, verleden en gisteren geplaatst. Het verschil tussen 'lang geleden' en 'even geleden' is te zien in de grootte van de beweging en de mimiek. Om aan te geven in welke periode van het jaar iets plaatsvindt wordt de links-rechts-tijdlijn gebruikt. De boven-beneden-tijdlijn wordt gebruikt wanneer men over verschillende activiteiten door de week heen, per dag, iets wil zeggen. De beneden-boven tijdlijn wordt eigen-lijk alleen gebruikt in de betekenis van 'opgroeien'.

Om duidelijk te maken of een handeling voltooid is, kunnen de gebaren al en geweest worden gebruikt. Bijvoorbeeld de zin 'Ik heb het gedaan' wordt vertaald door:
al doen index jk.

Werkwoorden

Werkwoorden worden in ngt niet van vorm veranderd om tijd aan te geven. Dit gebeurt wel voor aspect. Aspect is een grammaticale categorie die betrekking heeft op de interne tijdelijke structuur van een gebeurtenis. In ngt zijn twee vormen van aspect belangrijk: duratief en frequentatief.

Duratief aspect geeft de duur van de handeling of gebeurtenis aan, door middel van een herhaling van de beweging in het gebaar. Deze beweging kan snel of langzaam zijn.

Frequentatief aspect geeft aan dat een handeling of gebeurtenis herhaaldelijk plaatsvindt, door middel van een herhaling van de beweging met stops (hold-beweging).

Voorbeelden van gebaren die aspectverandering kunnen ondergaan, zijn geven, regenen, vragen, wachten, werken en zeuren.

De betekenis van een duratief of frequentatief aspect kan ook lexicaal uitgedrukt worden, bijvoorbeeld met de gebaren altijd, vaak, opnieuw, iedere-keer, regelmatig.

Een aantal werkwoordsgebaren kan veranderen van vorm waardoor het subject en/of het object wordt aangegeven. Bijvoorbeeld het gebaar roepen: bij de citeervorm wijst de palm naar voren en gaat de beweging ook naar voren. In de zin 'Hij roept haar' veranderen de palmoriëntatie en de richting van de beweging, zoals te zien is in afbeelding 9 en 10.

Afbeelding 9

Citeervorm roepen

Afbeelding 10

Vervoege vorm van roepen

Door deze verandering van bewegingsrichting wordt het duidelijk wie er roept en wie er geroepen wordt. Dit heet congruentie. Congruentie betekent letterlijk 'overeenstemming'.

Bij deze werkwoorden stemmen de plaatsen (locaties) waar het gebaar gemaakt wordt, overeen met de locaties van de personen die erbij betrokken zijn. Dit geldt echter niet voor alle werkwoordsgebaren. Er zijn dus gebaren die wel congruentie kunnen ondergaan (congruerende werkwoorden) en gebaren die geen congruentie kunnen ondergaan (niet-congruerende werkwoorden), zoals proberen, voelen en weten.

Congruerende werkwoorden

Er zijn twee groepen congruerende werkwoorden die we hieronder zullen bespreken.

a Directionele werkwoorden

In een directioneel werkwoord worden zowel het subject (onderwerp) als het object (lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp) aangegeven.

In deze groep werkwoorden treedt er een verandering op in de richting van de beweging en/of palmoriëntatie. Voorbeelden zijn: ant- woorden, bezoeken, gaan, geven, kijken, roepen, sturen en vragen.

Doorgaans gaat de beweging van subject naar object, maar de beweging kan ook gaan van de persoon die de handeling ondergaat, naar de persoon die de handeling verricht. Voor- beelden van deze werkwoorden zijn: halen, kiezen, nadoen en uitnodigen.

b Locatieve werkwoorden

In deze werkwoorden verandert de plaats waar het gebaar gemaakt wordt. Het gebaar kan wor- den gemaakt op de plaats waar de persoon die de handeling verricht, is gelocaliseerd of op de plaats waar de handeling wordt verricht. Bij- voorbeeld:

- wachten: Annet staat te wachten.

Het gebaar wachten wordt gemaakt op de plaats waar Annet is gelocaliseerd.

Een locatief werkwoord kan ook worden gemaakt op de plaats van de persoon die of het voorwerp dat de handeling ondergaat.

- beginnen: Emma mag beginnen.

Het gebaar beginnen wordt gemaakt op de plaats waar Emma is gelocaliseerd.

Andere voorbeelden van locatieve werkwoor- den zijn: moeten, hebben, blijven, vinden en aanwezig.

In het woordenboek staat vermeld of een werkwoord directioneel of locatief is.

Herhaling (of reduplicatie) bij werkwoorden wordt gebruikt om meervoud aan te geven bij onderwerp, lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp. Door de beweging van een gebaar te herhalen kan duidelijk worden gemaakt welk van deze zinsdelen in het meervoud staat. Redu- plicatie voor dit doel wordt gebruikt bij directi- onele en locatieve werkwoorden. In de zin ‘Het meisje geeft de jongens een lolly’ wordt de beweging van het gebaar geven herhaald naar verschillende locaties toe. Op deze manier wordt duidelijk dat het meewerkend voorwerp (de jongens) in het meervoud staat. Een her- haalde beweging naar steeds dezelfde locatie zou betekenen dat het meisje meerdere lolly’s aan één jongen geeft.

Net als in de meeste gebarentalen en sommige gesproken talen komt ook in ngt geen koppel- werkwoord voor. ngt kent dus geen werk- woord zijn. De zin ‘Het huis is mooi’ wordt in ngt vertaald door: huis index mooi.

Het werkwoord hebben wordt in ngt alleen gebruikt in de betekenis van hebben bezitten en komt niet als hulpwerkwoord voor.

Hulpwerkwoord op

Niet alle werkwoorden in ngt zijn congrueren- de werkwoorden. Deze werkwoorden kunnen dus niet van plaats, bewegingsrichting of oriën- tatie veranderen. Om dan toch een relatie tus- sen subject en object aan te geven, wordt in ngt gebruikgemaakt van een hulpwerkwoord dat op zichzelf geen betekenis heeft: het gebaar op (zie afbeelding 11).

Afbeelding 11

Het hulpwerkwoord op

Bij dit gebaar wijst de rug van de hand naar het subject en de wijsvinger naar het object. In het gebaar op de tekening is ‘ik’ dus het subject en ‘jij’ het object van de zin. Niet alleen werkwoor- den, maar ook bijvoeglijke naamwoorden kun- nen vergezeld worden van het hulpwerkwoord op.

Voorbeelden:

- Zij coacht hem bij het tolken van de journaals.

index_{hij} journaal tolken / index_{zij} coachen zij_{op}hij

- Ik ben het niet eens met de minister. minister index_{hij} / index_{ik} eens_{ik}op_{hij}

- Hij is al weken verliefd, niet op haar maar op jou!

__ont__ weken tijd_{tot} index_{hij} verliefd hij_{op}zij /

hij_{op}jij

De plaats van het hulpwerkwoord op is meestal achter in de zin. Dit gebaar heeft doorgaans geen eigen mondbeeld en alleen bij nadruk wordt de gesproken component ‘op’ gebruikt.

Classifiers

Classifiëringgebruik gebeurt in gebarentalen door middel van handvormverandering: bij werk- woorden van beweging of locatie kan de hand- vorm bepaalde vormeigenschappen van het subject of object weerspiegelen. Twee belangrij- ke typen classifiers zijn entiteitsclassifiers en han- teerclassifiers. Entiteitsclassifiers verwijzen direct naar de vorm van een voorwerp, object, mens of dier. Een B- hand bijvoorbeeld wordt gebruikt voor een voertuig als een auto of een fiets. Voor mensen kan de 1-hand worden gebruikt.

Entiteitsclassifiers hebben verschillende functies: • localiseren kan met behulp van een classi- fier, bijvoorbeeld met het plaatsen van een B- classifier in de ruimte kan aangegeven worden waar een auto geparkeerd staat. Zo kan aangege- ven worden of een auto voor of naast het huis geparkeerd staat. Het is ook mogelijk om beide handen tegelijk te gebruiken als classifier om zo aan te geven of twee auto's naast of achter elkaar geparkeerd staan;

• aangeven van de manier van bewegen. Met de classifier kunnen ook de manier en richting van bewegen worden uitgedrukt. De 1-classifier voor een persoon kan aangeven dat de persoon bijvoorbeeld snel of langzaam loopt, recht voor- uit of juist achteruit loopt.

Hanteerclassifiers laten zien hoe een object wordt gehanteerd of gemanipuleerd. Ze verwij- zen dus indirect naar de vorm van het object. Hanteerclassifiers worden bijvoorbeeld gebruikt bij het uitdrukken van open- en dicht- doen van voorwerpen; de S-classifier voor ramen en deuren, de Q- classifier voor kleine doosjes, de C-spreid-classifier voor grotere dozen. Voor het schenken of inschenken wordt bijvoorbeeld de C-classifier voor een fles gebruikt, de Q-hand voor een klein glas en uit een kom schenken wordt met de C-spreid-classifier gedaan.

Bijna alle handvormen in ngt kunnen als classifier-handvorm worden gebruikt. De handvorm moet wel bij het object passen, dus bij ronde objecten kunnen 'ronde' handvormen gebruikt worden zoals: C, baby-C, Q, (in: 'Op de tafel lig- gen een appel, een mandarijn en een knoop').

Het is niet zo dat voor een bepaald voorwerp altijd dezelfde classifier gebruikt wordt. Als een gebaarder bijvoorbeeld vertelt dat er een boek op tafel ligt, gebruikt hij een andere classifier (namelijk de B-hand) dan wanneer hij vertelt dat het boek gegeven wordt door iemand (namelijk een Q5-hand). Ook zal een gebaarder een andere classifier gebruiken voor een kerk- toren die hij in de verte ziet (namelijk een 1-hand), dan voor een kerktoeren waar hij vlak voor staat (namelijk twee B-handen).

Gebarenvolgorde

De volgorde van gebaren in een zin is niet voor alle gebarentalen hetzelfde. In ngt is de basis- volgorde sov, dat wil zeggen: subject, object, werkwoord.

De zin 'De buurman hakt de boom om' bijvoor- beeld wordt vertaald door:
buurman boom omhakken.

Gebaren die een tijd aangeven, staan meestal vooraan in de zin. Bijvoorbeeld de zin 'Ik ga vol- gende week op vakantie' wordt vertaald door:

volgende week index ik vakantie gaan. Vraagwoorden kunnen in ngt zowel aan het

begin als aan het einde van de zin voorkomen. Bijvoorbeeld de zin 'Hoe heet zij?' wordt ver- taald door:

naam wat index zij?

De zin 'Waarom ben je te laat gekomen?' wordt vertaald door:
waarom te-laet komen index jij?

De plaats van modale werkwoorden in de zin is op de tweede positie en achteraan. moeten en willen staan bijna altijd op de tweede positie, kunnen komt ook regelmatig voor aan het einde van de zin.

Bevestigende, ontkennende en vragende zinnen

Bevestigende zinnen worden gebruikt om de betekenis van een gewone zin te benadrukken.

Bevestigende zinnen worden ook vaak gebruikt als antwoord op een vraag. 'Ja, ik heb een auto' heeft een andere betekenis dan de zin 'Ik heb een auto'. In het Nederlands worden woorden gebruikt als 'ja', 'wel' en 'zeker'. In de Neder- landse Gebarentaal ziet de zin er dan als volgt uit:

• een mededelende zin: index jij lief index jij

• een bevestigende zin:

index jij lief index jij

en tegelijkertijd 'ja'-knikken

‘Ja’-knikken met het hoofd maakt de zin bevestigend en geeft extra nadruk. Dit ‘ja’-knikken hoort niet bij één gebaar maar wordt tijdens de hele zin gemaakt waardoor het betekenis aan de hele zin geeft. Voordat de zin begint, kan men al beginnen met ‘ja’-knikken.

Ontkennende zinnen

In ngt worden zinnen ontkennend gemaakt door de non-manuele markeerder ‘nee’- schud- den.

Bijvoorbeeld de zin ‘Ik ga niet slapen’ wordt vertaald door:

index ik slapen index ik en tegelijkertijd ‘nee’-schudden

Door ‘nee’ te schudden wordt de zin ontkennend gemaakt. Het ‘nee’-schudden hoort niet bij één gebaar maar wordt ook tijdens de hele zin gemaakt waardoor de betekenis van de hele zin verandert. Voordat de zin gaat beginnen, kan men al beginnen met ‘nee’- schudden. Het ‘nee’- schudden is verplicht bij ontkennende zinnen.

Vraagzinnen

Er zijn in de Nederlandse Gebarentaal, net als in het gesproken Nederlands, twee soorten vraagzinnen: ja/nee-vragen en vraagwoord-vragen.

Ja/nee-vragen

Ja/nee-vragen zijn vraagzinnen waarop ja of nee geantwoord kan worden. Ja/nee-vragen in het gesproken Nederlands zijn bijvoorbeeld:

- Is hij boos?
- Ga je mee?

In dit soort zinnen gaat de zinsintonatie omhoog en verandert de woordvolgorde. Het onderwerp staat achter het werkwoord in plaats van ervoor.

In ngt verandert de gebarenvolgorde niet. De zin wordt vragend gemaakt met behulp van de vraagmimiek. Die mimiek is dan wenkbrauwen omhoog en het hoofd iets naar voren.

Vraagwoord-vragen

Dit zijn vraagzinnen waarin een vraagwoord staat, bijvoorbeeld ‘wie’, ‘waar’, ‘wat’.

Ook hier gaat in het Nederlands de intonatie omhoog en staat het onderwerp achter het werkwoord. Het vraagwoord staat vooraan in de zin.

Een vraagwoord-vraag in de Nederlandse Gebarentaal kenmerkt zich door een vraagwoordgebaar in de zin, bijvoorbeeld wie en wat. Afhankelijk van de zin is de plaats van het vraagwoord vooraan of achteraan in de zin. Ook bij dit soort vragen wordt de zin vragend gemaakt door de mimiek: de wenkbrauwen zijn omhoog of omlaag, de kin gaat iets omhoog.

Afhankelijk van de context kunnen bij

ja/nee-vragen en vraagwoordvragen de wenkbrauwen ook naar beneden zijn, bijvoorbeeld wanneer een zin ‘Wie is die man?’ wordt gebruikt in een context dat de man wel bekend voorkomt, maar men zich niet meer kan herinneren wie het ook al weer was.

Het type lexicon: frozen en productief lexicon

Eerste- en tweedetaalverwervers leren dat er een specifiek gebaar is voor een bepaalde betekenis.

Handvorm, locatie, oriëntatie, beweging en non-manueel deel staan vast. De taalverwerver moet deze gebaren simpelweg leren en op het juiste moment uit zijn mentale lexicon halen. Dit deel van het lexicon wordt frozen lexicon genoemd. Er is eigenlijk geen goede Nederlandse term voor ‘frozen’; het zou vertaald kunnen worden met het ‘lexicon dat een vaste vorm heeft’. Het frozen lexicon is niet een vast lexicon in de zin dat het niet uitbreidbaar en aan verandering onderhevig zou kunnen zijn.

In de afgelopen jaren zijn er bijvoorbeeld veel begrippen op het gebied van de computertechnologie bijgekomen, waarbij gebaren voor begrippen als ‘computer’, ‘msn’ en ‘e-mail’ ontstaan zijn. Daarnaast zijn er veel gebaren ontwikkeld voor begrippen waar eerder geen gebaar voor bestond, bijvoorbeeld op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en politie en justitie. Binnen het ‘frozen’ lexicon vallen dus gebaren waarvan de vorm vaststaat, maar dat lexicon is niet statisch. In dit woordenboek zijn gebaren opgenomen die behoren tot het frozen lexicon.

Bij een ander deel van het lexicon, het productieve lexicon, is geen sprake van gebaren die een vaste vorm en betekenis hebben. Deze gebaren worden net als het frozen lexicon gemaakt uit het reservoir van handvormen, bewegingen en niet-manuele componenten die gecombineerd kunnen worden. Het

verschil is dat deze gebaren nog geen vaste vorm en betekenis hebben in het lexicon. Ze zijn vaak ad hoc. Tussen het vaste en productieve lexicon ligt een grijs gebied: lexicon dat niet één vaste vorm heeft, maar een beperkt aantal vormen.

Het gebaar geven is een voorbeeld van een productief gebaar dat toch in een citeervorm in het woordenboek staat. Bij de keuze van de hand- vorm en beweging bij dit werkwoord houdt de gebaarder rekening met het voorwerp dat gegeven wordt. Als je een boek geeft, dan gebruik je een snavelhandvorm, maar als je een sleutel geeft, gebruik je een T-handvorm. De handvorm die het meest neutraal is, is gebruikt in de citeervorm in het woordenboek. Als er sprake is van een productief gebaar, dan is dat in het woordenboek vermeld in de vorm van hand- vorm- en/of plaatsvariatie. Voorbeelden zijn geven, duwen, pakken, schenken, vangen, zakken, zetten, smal en lang. Het kan zijn dat productieve gebaren in specifieke combinaties met andere gebaren nooit eerder zo geuit zijn. Toch zijn deze gebaren volledig duidelijk en betekenisvol in die context voor andere taalgebruikers. Uit onderzoek is gebleken dat productieve vormen een veel groter deel van het taalgebruik in gebarentalen vormen dan altijd werd aangenomen. Je zou kunnen denken dat productieve vormen vooral voorkomen in verhalen en in poëzie en minder in andere contexten. Dit blijkt niet zo te zijn: ook bijvoorbeeld in juridische, medische en andere wetenschappelijke gesprekken wordt veelvuldig gebruik gemaakt van het productieve lexicon. Het gebruik ervan is een creatief proces: de taalgebruiker creëert als het ware nieuwe gebaren die op een bepaald moment nodig zijn om iets duidelijk te maken. Juist omdat dit productieve lexicon vrijwel altijd een ad-hocvorm heeft, is het niet mogelijk om dit deel van het lexicon in een woordenboek op te nemen. De taalgebruiker van een gebarentaal moet zich daarvan bewust zijn. Een gebaren-woordenboek geeft, hoe uitgebreid ook, altijd maar een beperkt deel van het mogelijke lexicon weer.

Nederlandse Gebarentaal en Nederlands met ondersteunende Gebaren*

Gebarentalen zijn niet afgeleid van gesproken talen, maar zijn zelfstandige talen. De Nederlandse Gebarentaal en het Nederlands worden door verschillende groepen mensen binnen hetzelfde taalgebied gebruikt. Het is een gegeven dat daar waar taalgemeenschappen met elkaar in contact komen, zij elkaars taal beïnvloeden. De invloed van deze talen is het grootst op het niveau van het lexicon. Dit is te zien in de van oorsprong Latijnse, Franse, Duitse en Engelse woorden in het lexicon van het Nederlands. Ook een gesproken taal en een gebarentaal die in hetzelfde taalgebied voorkomen, kunnen elkaar beïnvloeden. We zien dat terug in het gebruik van een vorm van Nederlands met ondersteunende gebaren (NmG). Eenvoudig gezegd is Nederlands met ondersteunende Gebaren een combinatie van de Nederlandse taal en de Nederlandse Gebarentaal. We kunnen deze talen beschrijven als domeinen waarbij elke taal zijn eigen kenmerken, grammatica, lexicon, groep gebruikers etc. heeft (zie afbeelding 12). Bij contact tussen de gebruikers van beide talen ontstaat een mengvorm, een 'contacttaal'. De vermenging van Nederlands en de Nederlandse Gebarentaal doet een contacttaal ontstaan, vaak afgekort tot NmG.

Afbeelding 12 Domeinen
Nederlands
n g t

* Voor een uitgebreide beschrijving van de kenmerken van NmG, zie Terpstra en Schermer (2006). Dit lijkt vrij duidelijk en simpel, ware het niet dat het Nederlands en de Nederlandse Gebarentaal heel verschillend zijn in modaliteit, gebruikers, grammatica en status.

Afbeelding 13 Drie subdomeinen

standelijke handicap. NmG wordt ook veel gebruikt in het contact tussen dove mensen en mensen die wel gebaren kennen, maar niet de Nederlandse Gebarentaal beheersen. NmG is dus niet een zelfstandige taal met een eigen lexicon en grammatica: er zijn verschillende vormen, en de mate waarin de grammatica van het Nederlands of ngt dominant is, hangt af van de taalvaardigheid van de gesprekspartners. NmG is geen taal zoals ngt of het Nederlands, maar een communicatievorm.

Het handalfabet in n g t

Dove mensen maken gebruik van het handalfabet of vingerspelling als zij over iets willen communiceren waar geen gebaar voor is of als ze eigennamen willen uitdrukken. Handalfabet-ten zijn niet in alle gebarentalen hetzelfde. De Britse Gebarentaal heeft een tweehandig hand-alfabet. De Nederlandse Gebarentaal heeft een eenhandig alfabet dat is te zien op pagina 42. Vingerspelling wordt in ngt weinig gebruikt door dove mensen. In de regio Noord (in en rondom Groningen) wordt van oudsher het meest gebruikgemaakt van vingerspelling. In sommige gebaren zien we dat ook terug. Het huidige gebaar blauw bijvoorbeeld is afgeleid van het vingerspellen van de letters b-l-a-u-w: de letters B en L en de beweging uit de letter U zijn nog overgebleven en voor wie dit niet weet, is dit een arbitrair gebaar geworden.

Contacttaal

n g t

Nederlands met Gebaren

In grote lijnen zijn er drie subdomeinen van deze contacttaal NmG zoals te zien is in afbeelding 13: vorm 1 komt het dichtst bij het Nederlands en vorm 3 het dichtst bij de Nederlandse Gebarentaal. In vorm 2 wordt van beide talen 'evenveel' gebruik gemaakt: ze lijken in balans. Kenmerken van vorm 1 zijn: gesproken Nederlands, gebaren uit ngt, een-op-eenrelatie tussen woord en gebaar, geen gebaren met een orale component.

Kenmerken van vorm 2 zijn: gesproken Nederlands, gebaren uit ngt, daar waar mogelijk een een-op-eenrelatie, grammaticale kenmerken van ngt zoals localisatie, directionele werkwoorden en mimiek, nauwelijks gebaren zonder Nederlands mondbeeld.

Kenmerken van vorm 3 zijn: gesproken Nederlands maar soms ngt-achtig geformuleerd, gebaren uit ngt, uitgebreide grammaticale kenmerken van ngt (classifiers, perspectief, orale componenten), woordvolgorde van het Nederlands in grote lijnen, maar geen een-op-eenrelatie, hier en daar gebaren zonder dat daar een Nederlands mondbeeld bij is.

NmG wordt vooral gebruikt in de communicatie met slechthorende kinderen, kinderen met spraaktaalproblemen en kinderen met een ver-

Referenties

Bedem, Neeltje van den (2007). De positie van moeten, kunnen en willen in de Nederlandse Gebarentaal. Interne publicatie Nederlands Gebarententrum.

Bos, Heleen (1991). Vervoeging van werkwoordsgebaren. Hoofdstuk 6.7 in: Trude Schermer, Connie Fortgens, Rita Harder & Esther de Nobel (eds.). De Nederlandse Gebarentaal. Twello: Van Tricht. p. 165-186.

Bos, Heleen F. (1994). An auxiliary verb in Sign Language of the Netherlands. In: I. Ahlgren, B. Bergman & M. Brennan (eds.), Perspectives on sign language structure. Papers from the Fifth International Symposium on Sign Language Research, p. 37-53. Durham: ISLA.

Bos, Heleen F. (1995). Pronoun copy in Sign Language of the Netherlands. In: H. Bos & T. Schermer (eds.), Sign language research 1994: Proceedings of the Fourth European Congress on Sign Language Research, p. 121-147. Hamburg: Signum.

Brennan, Mary (1992). The visual world of bsl: An introduction. In: David Brien (ed), Dictionary of British Sign Language. British Deaf Association. London: Faber en Faber. p. 1-99.

Coerts, Jane (1992). Non-manual grammatical markers: An analysis of interrogatives, negations and topicalisations in Sign Language of the Netherlands. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

Crasborn, Onno (2001). Phonetic implementation of phonological categories in Sign Language of the Netherlands. Utrecht: lot dissertation series.

Deumert, Andrea (2001). Language Planning and Policy. In: Rajend Mesthrie, Joan Swann, Andrea Deumert and William Leap (eds), Introducing Sociolinguistics. Edinburgh University Press.

- Fishman, Joshua (1983). Modeling rationales in corpus planning: modernity and tradition in images of the good corpus. In: J.Cobarrubias and J.A.Fishman (eds), *Progress in Language Planning: International Perspectives*, p. 107-118. Berlin: Mouton Publishers.
- Gijn, Ingeborg van (2004). The quest for syntactic dependency. Sentential complementation in Sign Language of the Netherlands. Utrecht: lot dissertation series.
- Groce, Nora (1985). *Everyone spoke Sign Language here: hereditary deafness on Martha's Vineyard*. Cambridge/ Massachusetts: Harvard University Press.
- Harder, Rita en Trude Schermer (1986). A first phonological analysis of handshapes in the Sign Language of the Netherlands. In: B.T. Tervoort (ed), *Signs of Life. Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*. Institute for General Linguistics of the University of Amsterdam, publication 50.
- Harder, Rita, Corline Koolhof, Trude Schermer. (2003). *Meervoud in ngt, verslag van een onderzoek in het kader van ocv-subsidie*. Interne publicatie Nederlands Gebarententrum.
- Johnston, Trevor (2003). Language standardisation and signed language dictionaries. *Sign Language Studies* 3(4), 431-469.
- Klima, Edward & Ursula Bellugi (1979). *The signs of language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Koenen, Liesbeth, Tony Bloem, Ruud Janssen & Albert van de Ven (1993). *Gebarentaal: de taal van doven in Nederland*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Koolhof, Corline (red) (1992-2006). *Modules Algemeen Belangstellenden ngt, 1-3*. Nederlands Gebarententrum.
- Kooij, Els van der (2002). Phonological categories in Sign Language of the Netherlands. The role of phonetic implementation and iconicity. Utrecht: lot dissertation series.
- Krausneker, Verena (2000). Sign languages and the minority language policy of the European Union. In: M. Metzger (ed.), *Bilingualism and identity in deaf communities*, p. 142-158. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Krausneker, Verena (2001). Sign languages of Europe – future chances. In: L. Leeson (ed.), *Looking forward: eud in the 3rd millennium – the deaf citizen in the 21st century*, p. 64-73. Coleford: McLean Publisher.
- Krausneker, Verena (2008). The protection of sign languages and the rights of their users in the Council of Europe member states: needs analysis. Integration of People with Disabilities Division. Social Policy Department. Directorate General of Social Cohesion. Council of Europe, Strassbourg.
- Lane, Harlan (1984). *When the mind hears: a history of the deaf*. Harmondsworth: Penguin Books.
- L'Epée, Charles Michel Abbé de (1784). *La véritable manière d'instruire les sourds et muets*. Paris: Nyon l'aîné.
- Lucas, Ceil & Clayton Valli (1989). Language contact in the American Deaf community. In: C. Lucas (ed.), *The sociolinguistics of the Deaf community*, p. 11-40. San Diego: Academic Press.
- Lucas, Ceil (2003). The role of variation in lexicography. *Sign Language Studies* 3 (3), p. 322-340.
- Nyst, Victoria (2007). A descriptive analysis of Adomorobe Sign Language. Utrecht: lot dissertation series (www.lot.let.uu.nl).
- Schembri, Adam (2003). Rethinking 'classifiers' in signed languages. In: K. Emmorey (ed.), *Perspectives on classifier constructions in sign languages*, p. 3-34. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Schermer, Trude M. (1983). Het communicatiesysteem van volwassen doven in Nederland. In B.Th. Tervoort (ed), *Hand over Hand*. Muiderberg: Coutinho, p. 9-24.
- Schermer, Trude (1990). In search of a language. Influences from spoken Dutch on Sign Language of the Netherlands. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- 42
- Schermer, Trude M. (2003). From variant to standard: An overview of the standardization process of the lexicon of Sign Language of the Netherlands (sln) over two decades. *Sign Language Studies* 3 (4), p. 469-486.
- Schermer, Trude (2008). *Taalvariatie en standaardisatie*. Hoofdstuk 12 uit: Anne Baker, Beppie van den Bogaerde, Roland Pfau, Trude Schermer (eds), *Gebarentaalwetenschap, een inleiding*. Van Tricht, p. 257-275.

Schermer, Trude (2009). Language politics. Hoofdstuk 37 in: Bencie Woll, Roland Pfau en Markus Steinbach (eds), *Handbook of Sign Linguistics*. In press, Mouton.

Schermer, Trude, Rita Harder & Heleen Bos (1988). *Handen uit de mouwen: Gebaren uit de Nederlandse Gebarentaal in kaart gebracht*. Amsterdam: nsdsk/Dovenraad.

Schermer, Trude en Corline Koolhof (1990). The reality of time-lines in Sign Language of the Netherlands. In: S. Prillwitz en T. Vollhaber (eds). In: *Current trends in European Sign Language Research*. Signum Press, vol. 9, p. 295-307.

Schermer, Trude, Connie Fortgens, Rita Harder & Esther de Nobel (eds.) (1991). *De Nederlandse Gebarentaal*. Twello: Van Tricht.

Schermer, Trude & Myriam Vermeerbergen (2004). Nederlandse Gebarentaal en Vlaamse Gebarentaal: zussen of verre nichtjes? *Ons Erfdeel, Vlaams-Nederlands Cultureel Tijdschrift* 47 (4), 569-575.

Schermer, Trude, Jacobien Geuze, Corline Koolhof, Elly Meijer & Sarah Muller (2006). *Standaard lexicon Nederlandse Gebarentaal, deel 1 en 2 (dvd-rom)*. Bunnik: Nederlands Gebarentaalcentrum.

Schermer, Trude en Rita Harder (2008) *Lexicon*. Hoofdstuk 8 uit: Anne Baker, Beppie van den Bogaerde, Roland Pfau, Trude Schermer (eds), *Gebarentaalwetenschap, een inleiding*. Van Tricht, p. 167- 186.

Stokoe, William C. (1960). *Sign language structure. An outline of the visual communication system of the American deaf*. *Studies in Linguistics Occasional Papers* 8 [herziene versie (1978) bij Linstok Press, Silver Spring, md].

Stroombergen, Marianne & Trude Schermer (1988). *komva Notatiesysteem voor Nederlandse gebaren*. Amsterdam: nsdsk.

Supalla, Ted (1986). The classifier system in American Sign Language. In: Craig, C. (ed.), *Noun classes and categorization*, p. 181-214. Amsterdam: Benjamins.

Supalla, Ted & Elissa L. Newport (1978). How many seats in a chair? The derivation of nouns and verbs in American Sign Language. In: P. Siple (ed.), *Understanding language through sign language research*, p. 91-132. New York: Academic Press.

Sutton-Spence, Rachel & Bencie Woll (1999). *The linguistics of British Sign Language. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tellings, A. (1995). *The two hundred years' war in deaf education*. Proefschrift, Universiteit van Nijmegen.

Terpstra, Arie & Trude Schermer (2006). Wat is NmG en waarom gebruik je het? Is er een norm voor 'goed' NmG-gebruik? *Van Horen Zeggen* 47 (1), p. 10-17.

Valli, Clayton & Ceil Lucas (1992/1995). *Linguistics of American Sign Language: An introduction*. Washington, dc: Gallaudet University Press.

Wallin, Lars (1983). Compounds in Swedish Sign Language. In: J. Kyle & B. Woll (eds.), *Language in Sign*, p. 56-68. London: Croom Helm.

Zwitsersloot, Inge (2003). *Classifying hand configurations in Nederlandse Gebarentaal*. Utrecht: lot dissertation series.

referenties

43